

A gondatlan bűnözés megelőzési kérdései

Írta: Dr. Irk Ferenc

Bevezető

Mielőtt a gondatlanság megelőzési rendszerének felvázolására sor kerülne, célszerűnek látszik röviden felidézni azokat az oksági csomópontokat, ahol a *beavatkozás* a leginkább szükséges annak érdekében, hogy a megelőzés egésze hatékonyan működhessen.¹

Az oksági megállapítások alapvetően két kérdéscsoport köré tömörültek. Ezek:

- az egyén és közvetlen környezete, valamint
- a társadalom és az egyén determinációs folyamatai, kapcsolatrendszerei.

Az *egyén* és környezete vonatkozásában kiemelendő a helytelen döntést megelőző beállítódás problematikája. Ezen belül fontos szempontként került felszínre a veszélytudat hiánya, a teljesítményre törekvő helytelen preferálása a biztonság rovására, a koncentrációhiány, továbbá maga a rossz döntés.

A *mikrokörnyezeti* feltételek sorában különleges hangsúlyt kapott a kulturális környezet. Megállapítottuk, hogy az otthonról hozott, a tanult érték- és normarendszer döntően determinálja az egyén társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyét. Az iskolai végzettség, a szakképzettség (illetve a -képzetlenség, valamint a képzettségtől idegen munkavégzés) kihat az embernek a társadalmi rétegződésben elfoglalt helyére. Ezzel együtt szükségleteire és lehetőségeire, valamint az e kettő között húzódozó feszültség feldolgozásának tartalmára és formájára. Nem-

¹ Az oksági kérdések részletes kifejtését lásd a Kriminológiai és Kriminallsztikai Tanulmányok 20. kötetében (1973).

különben hatást gyakorol az egyén általános (az össztársadalmi szinten előnyben részesített) és rétegspecifikus érték- és norma-rendszerének, ez utóbbi körben az általános és speciális (foglalkozásfüggő) norma-rendszerének összhangjára, illetve ellentmondásaira. Az általánosan preferált normákhoz való kedvezőtlen viszony a gondatlan bűnözés körében különösen az alkohol kedvezőtlen hatásának és esetleges következményeinek figyelmen kívül hagyásában, a foglalkozási szabályok rutinszerű megszegésében; a hamis értékrend az inadekvát rizikóvállalásban; a norma- és értékrend együttesen a tettért való felelősség vállalásának elmaradásában érzékelhető a leginkább.

A *makrokörnyezeti* feltételeket két részre osztottuk: a spontán érvényesülő társadalmi és az intézményesült tényezőkre. Az elsőként említettek sorában hangsúlyoztuk, hogy a múltból örökölt és a jelenben is élő hagyomány történetisége következtében a társadalomban mélyen rögzült. Emiatt kihat a kultúrára, az életmódra, a norma- és értékrendre: pozitív és negatív irányban egyaránt.

Az előbb említettektől aligha függetleníthető a társadalmi jelenünkre jellemző intézményesített tényezők szerepe, amelyek az alapvetően kedvező tendenciák mellett nemkívánatos vonásokkal is rendelkeznek. Szerepük a munkavégzéssel összefüggő bűncselekményekben döntő. Megállapítható, hogy a vizsgált deviációs jelenségek sorában a negatívumok különösen jól érzékelhetők a második gazdaságban, a melléküzemági tevékenységben, az erőszakolt szakmáztatásban, a tervezésben, valamint a vezetői-irányítói tevékenységben. Fő probléma a teljesítmény és a biztonság hibás rangsorolása, a kettő közötti arány helytelen megállapítása.

Íde kívánczik annak a ténynek a rögzítése, hogy a gondatlan bűncselekmények döntő többsége ún. technikai bűncselekmény, s mint ilyen: a megvalósítás során egyben a balesetokozás formáját ölti magára. A *gondatlan bűnözés* elleni harc tehát elválaszthatatlan a különböző (közlekedési, üzemi, háztartási) *balesetek* elleni küzdelemtől. A komplex baleset-megelőzési rendszer kialakítása irányában tett lépések tehát nagy segítséget nyújthatnak a gondatlan bűnözéssel szembeni eredményes fellépéshez is. Az állítás azonban fordítva is érvényes: a gondatlan bűnözés jelenlegi rendszerében a *megelőzésnek központi terü-*

lete a balesetek fogalmi körébe tartozó cselekmények és azok részesei. Tehát a gondatlan bűnözés elleni harc egyúttal segíti a balesetek csökkentésének érdekében másutt tett erőfeszítések eredményességét.

Ehelyütt látszik szükségesnek újból felhívni a figyelmet arra is, hogy a baleset jellegű cselekmények körében, sőt ezek előcselekményei esetében is a véletlennek igen nagy szerepe van. Különösen abban, hogy valamely hibás döntésnek lesz-e a büntetőjog által megkívánt eredménye. Éppen ezért elfogadható az az álláspont, amely szerint a gondatlan bűncselekmények most kiemelt körében a bűnözésre, illetve a balesetokozásra vonatkozó kutatási eredmények, megállapítások kölcsönösen érvényesek egymásra és egyidejűleg hasznosíthatók a gyakorlatban.

I. Általános összefüggések

1. Hangsúlyozni kell ugyanakkor azt is, hogy a *gondatlan bűncselekmények* részét alkotják az *összbűnözésnek*. Ezeknek okai pedig társadalmi-gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszára vonatkozóan lényegében tisztázottak, a hazai nézetek többé-kevésbé egységesek. A megelőzés irányainak és eszközeinek kidolgozásakor tehát a következőket figyelembe kell venni:²

— A bűnözés az adott társadalom viszonyai, társadalmi mozgása által determinált társadalmi jelenség. A bűnözés és a társadalom egyéb jelenségei között sokoldalú összefüggés és kölcsönhatás áll fenn.

— A bűnözés — megjelenése óta — mindig tükrözte az adott gazdasági-társadalmi formációkra jellemző viszonyokat.

— A bűnözés mennyiségének és jellegének alakulása, okai szempontjából az adott társadalmi-gazdasági viszonyok a meghatározók.

— Az *egyedi* — bűncselekményi — szinten megjelenő bűncselekményi sajátosságok csak *tömegjelenségi sajátosságok* alapján érthetők és magyarázhatók meg.

2 Vö. Gödöny, J.: Antiszociális viselkedés. In: Miltényi, K.—Münnich I. szerk.: Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1980. 117—127. old.

— Kriminológiai szempontból kutatást igényelnek mindazok a körülmények, amelyek kiváltói vagy fenntartói a kriminogén hatásoknak. Ebben a körben elsődleges jelentőségük lehetnek azok a körülmények, amelyek zavarják a szocialista tulajdoni, jövedelmi, elosztási stb. viszonyok rendjét, s ezáltal megbontják az egyéni, a csoport- és az osztálytársadalmi érdekek közötti összhangot.

Az oksági rész ismeretében természetes, hogy ezeket a szempontokat messzemenően figyelembe vettük, a bűnözés jelen speciális területén pedig megerősítést nyertek. E megállapítások lényegének felidézése most mégis célszerűnek látszik: a gondatlan bűnözés oksági kérdéseinek ismételt felvázolása megindokolthatja, hogy a megelőzés miért épp a következőkben kifejtett rendszerben és mélységben történt.

2. Ide kívánczok annak rögzítése is, hogy a bűnmegelőzést különbözőképp tárgyalhatjuk.

— A legáltalánosabb értelemben a bűnözést társadalmi tömegjelenségként kezelve közvetlenül összekapcsoljuk a társadalmi fejlődéssel, a társadalmi haladás, jólét biztosítására irányuló fejlesztési tevékenységgel. Ez határozza meg a megelőzés céljait, határait, tartalmát, eszközeit, a megelőzésben közreműködők körét.

— Szűkebb értelemben a megelőzést a bűnözés különös jelenségszintjeihez szokás kapcsolni. Ugyanezen a szinten szokás tárgyalni az egyes bűnöző kategóriákkal kapcsolatban felmerülő kérdéseket. E körben is elsőbbség illeti meg a kedvező objektív feltételek kialakításával összefüggő kérdéseket.

— Legegyszerűbb értelemben a megelőzés az egyes konkrét bűncselekményekhez, illetve ezek elkövetőihez kapcsolódik. Míg az előző két körben domináns szerepet kapott a társadalmi háttér, addig az egyes cselekményeknél a részesekek személyisége, szűkebb környezete kerül az érdeklődés középpontjába.³

A kriminológusnak a megelőzési rendszer felvázolásakor a je-

³ Vö. Gödöny, J.: A bűnözés megelőzésének elvi és gyakorlati kérdéseiről. Főreferátum: A bűnözés megelőzésének elvi és gyakorlati kérdései c., a Rendőrtisztai Főiskolán megtartott ankétára. Kézirat, 1982, 2—9. old.

lenlegi állapotból kell kiindulnia. Az objektív valóság tudomásulvétele az az alap, amely felől elindulva kell kapcsolatot keresnie a kívánatossal. A tények és a közöttük fennálló összefüggések, oksági kapcsolatok és magyarázatok lehetőség szerinti mélyreható kimunkálása jelent egyedül biztosítékot arra, hogy sikerüljön elkerülni az előírások bizonyos mértékű misztifikálását, s el lehessen jutni a megelőzés lehetőségeinek sokoldalú feltárásához, a különböző területeken mutakozó lehetőségek maximális kihasználásához. Ez azt a kívánalmat is magától értetődővé teszi, hogy a megelőzés különböző dimenzióinak nem egymástól függetlenül, hanem egységes rendszerben kell működniük.

A deviáció egy bizonyos, speciális területén a komplexitás igényével fellépő kutatás ugyanakkor csak bizonyos mértékben veheti tekintetbe a különleges feladatokat. A megelőzésre hivatott intézmények, szakemberek feladata, hogy az általános törvényszerűségek figyelembevételével a különös feladatok megoldásának lehetőségeit meghatározzák és módozatait kidolgozzák. Arra azonban már most indokolt felhívni a figyelmet, hogy az eddiginél eredményesebb megelőző munka egyik alapfeltétele a különböző irányból és megfontolásokkal közelítő intézmények célirányos és tervszerű együttműködése.

3. Az előbbieken kívül a megelőzési intézkedések bonyolultságát az is bizonyítja, hogy még a közvélemény szeme előtt leginkább lejátszódó, a lakosság legszélesebb körét érintő cselekménycsoport: a balesetokozás körében sem beszélhetünk a korábban már vázolt kívánalmak maradéktalan megvalósulásáról. A közlekedési balesetek vonatkozásában most van kialakulóban a rendszerszemléletű, célorientált megelőzés.

Az üzemi balesetek csoportjában már lényegesen kedvezőlenebb a helyzet. Kutatási tapasztalataink szerint a főhatósági balesetelemzések a megelőzési intézkedésekről meglehetősen szematikus, a konkrétumokat gyakran mellőző elképzeléseket vázolnak fel. A javaslatok az általánosság szintjén mozognak. Jól érzékelhető, hogy a főhatóságok a beavatkozási területeket kevésen ismerik, az elérni kívánt cél jelentősége is nagyban-egészében érzékelhető. Ám a beavatkozás módjára, a „hogyan”-ra alig van vagy egyáltalán nincs utalás. A kiutat a korábbi gyakorlattal egyezően a jövőben is csak a már meglevő szabályok betartásában és betartatásában látják. Kevéssé vizsgálják, hogy eze-

ket a többségükben valóban és általában életszerű előírásokat miért nem tartják be — méghozzá tömegesen?

A háztartási balesetek elleni küzdelem már csak azért sem lehet hatásos, mert ennek a területnek jelenleg még hatáskörrel és eszközökkel rendelkező gazdája sincs. Kétségtelen, hogy a baleset-megelőzés más területein kifejtett erőfeszítésekkel bizonyos eredményeket itt is el lehet érni. A nehézséget növeli, hogy a közlekedéstől és az üzemi munkavégzéstől eltérően ezen a területen a preventív jellegű szankciós intézményrendszer nem működik. A más területeken legalábbis elvileg intézményesített formában funkcionáló nevelő intézkedések ehelyütt nem vagy csak korlátozott mértékben alkalmazhatók. Ez a megállapítás lényegében a magánélet egész szférájára helytálló, tehát mindazokra a területekre, ahol a követendő emberi viselkedést nem írják elő a megszegés esetén szankciót maguk után vonni képes pontos magatartási szabályok.

Az elvi elképzelések — miként arról még szó lesz — már megvannak arra vonatkozóan, hogyan lehetne a baleset-megelőzés minden területét egységes rendszerbe kapcsolni. Tény viszont, hogy erre az ösztársadalmi igény még nem alakult ki.

4. Mielőtt a megelőzés részletezésére áttérnénk, négy törvényszerűség leszögezése feltétlenül szükséges ahhoz, hogy egyrészt az észlelt hibák jobban magyarázhatók, másrészt a további javaslatok korlátai világosan láthatók legyenek. Ezek a következők:

— Bizonyos, az egyén által befolyásolhatatlan eszközökkel sokkal könnyebb és biztosabb az emberi hibázás lehetőségeinek a kiküszöbölése, mint a környezethez mindenkor alkalmazkodó embertípus „kialakítása”. (Ha ilyen egyáltalán elképzelhető.) Ha ösztársadalmi szinten és hosszú távon vizsgáljuk a megelőzésbe fektetett erőket: ahol ilyenre mód van, az objektív biztonságra áldozott és kedvező hatásaiban nyomban jelentkező erőfeszítés inkább kifizetődő, mint a csak nehezen elérhető tudatformálásra fordított energia. Más kérdés, hogy ennek tökéletes érvényre juttatása nem lehetséges. Az optimális egyensúlyi helyzet megtalálását azonban mindenkor célszerű megkísérelni. Az anyagi javak adottak, s ezeknek csak egy része szolgálhatja a biztonságot. A másik részét a termelés céljainak valóra váltására kell fordí-

tani. Rövid távon és a partikuláris érdekek általában a termelési szempontok előtérbe helyezését sugallják a biztonság rovására.

— Egyedi szinten nem a ritkán bekövetkező bűncselekmény ellen kell folytatni a harcot, hanem az ellen a tipikus magatartási, viselkedési forma, beállítódás ellen, amely a helytelen döntést általában és gyakran kiváltja, s ami olykor a társadalom számára is súlyos veszteséget okoz.

— Maximális biztonság sohasem érhető el. A technika soha nem fog olyan magas szintre eljutni, hogy az ember összes hibázása kizárható legyen. Aligha kétséges, hogy az emberi tudat jelenlegi szintje és a biztonság által támasztott követelmények távolsága túlságosan nagy és a kettő között a közeledés a kívánatosnál lassúbb. A veszély tudata és a biztonság kívánata össztársadalmi szinten a szükségesnél lényegesen kisebb fontosságú. Ezek a megállapítások — noha érzékelhetően a technikai bűncselekmények során szerzett tapasztalatokra épülnek — bizonyos absztrakcióval a gondatlanság egészére érvényesek.

— Végül nem felejthetők el az oksági kérdések során feltárt azon összefüggések, amelyek szerint a gondatlan bűnözés egésze szoros összefüggésben van a társadalom múltjával és jelenével. Kétségtelen, hogy a célirányos bűnmegelőző erőfeszítések nem hatástalanok. Tudomásul kell azonban venni, hogy a bűnözés alakulására ennél döntőbb hatással van a tőle látszólag teljesen független társadalmi-gazdasági fejlődés tempójának és irányának szakszerű befolyásolása.

5. Az oksági kérdések rendkívüli bonyolultsága és sokrétűsége indokoltá teszi, hogy a megelőzés rendszerének kimunkálásakor is ezeknek a többsikű és sokoldalú problémáknak megfelelő keletet biztosítsunk.

Kiindulási pontként azokat a főbb területeket láttuk indokoltnak kiválasztani, amelyek a társadalmi élet egészét (a legnagyobb közösségtől az egyénig) mintegy legyezőszerűen lefedik. Ezek a területek természetesen bizonyos mértékben át is fedik egymást. Ezen túlmenően bizonyos ok—okozati vagy még inkább: előzmény—következmény típusú kapcsolódás is megfigyelhető közöttük.

Ha igaz, hogy a bűnözés — és ennek következtében a bűncselekmények túlnyomó többsége is — alapvetően társadalmilag determinált, akkor a megelőzés legfőbb alapjainak kimunkálá-

sakor is erről az általános szintről kell kiindulnunk. Továbbá el kell fogadnunk azt a megállapítást is, hogy a társadalomra veszélyes jelenségek körében *alapvetően kedvező változás*, lényegi átalakulás a *makrokörnyezetben érvényre jutó pozitív tendenciáktól várható*.

A társadalom jelene egészének szabályozó mechanizmusa — a politikai-gazdasági rendszertől függetlenül — egy hierarchikus, egymásra kölcsönösen is hatást gyakorló bázisra támaszkodik:

— a társadalom irányítását végző, uralkodó *politikai irányvonalra*;

— a domináns politikai főirányt kiszolgáló *intézményrendszerre*.

Végső fokon e kettő határozza meg az adott társadalom alapvető klímáját: azokat a feltételeket és ezek változásait, amelyek már minden egyén különböző viszonyaira is kihatnak, sőt az egyes ember cselekvését sokoldalúan meghatározzák.

Az uralkodó politika és annak intézményrendszere alapozza meg a követendő, minden egyén számára útmutatóul szolgáló alapvető normákat (ez főként politikai síkon valósul meg), valamint ezek gyakorlati megvalósulásának módját (ez főként intézményei igénybevételével valósul meg).

Az intézményrendszer természetesen nemcsak közvetetten hat, de a személyhez szóló tudatformáláson keresztül közvetlenül is. Dyenek — témakörünk szempontjából — az önkéntes normakövetés elősegítését célzó munkák (oktatás, propaganda), valamint a normakövetés kikényszerítésére szolgáló speciális lehetőségek.

Újból szükségesnek látszik rámutatni arra, hogy ezek a területek a hatások irányát tekintve sem választhatók el élesen egymástól. Az egyik területen érezhető lemaradások, megkésett döntések csakúgy, mint az előrelépések, a többi területen is éreztetik hatásukat.

Fel kell hívni a figyelmet ismételten arra, hogy a megelőzés vonatkozásában kezelhető a legkevésbé egységes kategóriaként a gondatlan bűnözés. A megvalósulás jellegzetességei szerint legkevésbé *három fő csoportra* célszerű e jelenségekört tagolni:

— A baleset jellegű cselekmények, amelyek tovább tagolhatók a közlekedési, az üzemi és a háztartási balesetek körére.

— A társadalmi tulajdon ellen irányuló, nem baleset jellegű gondatlan bűncselekményekre.

— A magánélet szférájában bekövetkező nem baleset jellegű gondatlan bűncselekményekre.

Mind a három területen rendszerszemléletű megközelítésre van szükség, ami természetesen nem zárja ki a gondatlanság egészét célzó elvek érvényre juttatását.

II. A megelőzés objektív feltételeinek megteremtése

a) A politikai döntések területe

1. A szocialista országokban a társadalom fejlődését alapvetően a marxista párt vezető, irányító, ellenőrző szerepe, illetve a vele együttműködő pártok *elvi iránymutatásai* határozzák meg. Joggal nevezhetők tehát e pártok állásfoglalásai olyan legáltalánosabb politikai programoknak, amelyek kijelölik a társadalom alakulásának fő irányait. A helyzetfelmérő értékelés és az előremutatás kiemelkedő állomásai a rendszeresen megtartott pártkongresszusok. Az itt elfogadott dokumentumok elvi élel, tehát alapvetően megszabják legfőbb államhatalmi és államigazgatási szerveink további tevékenységét. Foglalkoznak a társadalom rétegszerkezete alakulásának fő tendenciáival, a fejlődés kísérőjelenségeit képező kedvezőtlen tendenciákkal, s megjelölik ezek felszámolásának módjait. Előterbe helyezik a követendő legfőbb normákat, s azok érvényesítésének lehetőségeit.

Ezek a dokumentumok minden alkalommal az első helyen nyomtatékosan hangsúlyozzák az *intézmények vezetőinek felelősségét*. Kádár János ezt az MSZMP XII. kongresszusán előterjesztett beszámolójában így fogalmazta meg: „A gazdasági vezetők megítélésében is nagyobb hangsúlyt kell kapniuk olyan tulajdonságoknak, mint az új iránti fogékonyság, felelősségvállalás, a végrehajtás színvonalas megszervezésének és ellenőrzésének képessége.” Ugyanerről a kongresszusi határozat így szól: „A gazdasági munka magasabb színvonalra emelésében, eredményességében meghatározó szerepük van a vállalatok, szövetkezetek vezetőinek.” „A gazdasági vezetők mindenütt és minden beosztásban követeljük meg a munkaviszonnyal járó kötelezettségek teljesítését.”

Megjegyzésként ide kívánkozik, hogy ennek jogszabályi ren-

dezettsége ma már kielégítő. A párthatározat pedig kimondja: „A jogszabályok következetes alkalmazását határozottan meg kell követelni a vállalatoktól és intézményektől is.” Felszólítja a felelős vezetőket, hogy „következetesen lépjenek fel a szocialista normákat sértő magatartás különböző megnyilvánulásaival szemben”.

Más helyütt kiemeli a szocialista *erkölcs és életmód* legfőbb *normáit*. Ezek: a közérdek tiszteletben tartása és szolgálata, a munka becsülete, a kötelezettségek teljesítése, a közösségi szellem.

Szól röviden a legelítendőbb negatív mintákról is: a kispolgári életfelfogásról, az önzésről, a jótalan előnyszerzésről, a közömbösségről.

2. Az MSZMP állásfoglalása az élet minden területén iránymutató. Témakörünkben ez azt jelenti, hogy az a vezető — az irányítás bármelyik szintjén —, aki úgy kísérli meg eredményessé tenni munkáját, hogy csupán a teljesítmény büvkörében gondolkodik: nem tartja tiszteletben a széles értelemben vett közérdeket, s ha esetleg nem is egyéni, de partikuláris jótalan előnyök megszerzésére törekszik, közömbös mind az általános, mind az egyéni érdekek iránt. Tehát a vele szemben támasztott követelményeknek — politikailag és gazdaságilag egyaránt — nem felel meg.

Amikor azt tapasztaljuk, hogy a biztonság a termelési érdek mögé szorul, amikor kézzelfogható, hogy a termék könnyebb és olcsóbb előállítására döntőbb szempont, mint a munkavégző életének, testi épségének védelme: óhatatlanul Marxnak a Tökében írott, a munkaerővel való pazarló gazdálkodást ecsetelő gondolatai jutnak eszünkbe.⁴

A munkás életének, egészségének elpazarlása többszörös ártételen keresztül hat. Az oksági részben már említést tettünk a múlt által napjainkra áthagyományozódott szemléletről. Arról is, hogy ennek megváltozása, eltűnése nélkül nem képzelhető el a társadalmunk lényegét híven tükrözni képes helyes értékrend kialakulása. Ez a folyamat annál gyorsabb, minél hatékonyabban képes támogatásra találni a jelenlegi intézményrendszerünkben.

⁴ Marx, K.: A Tőke. Harmadik kötet. III. könyv. Szikra Nyomda. Budapest, 1956. 110. old.

De a megállapítás — sajnos — fordítva is igaz: az átalakulás annál lassúbb, minél inkább fellelhetőek a megváltozott körülményeink között is a régi, jelenlegi társadalmi-gazdasági célkitűzéseink által meghaladott, vagy azzal éppen merőben ellentétes értékrend maradványai. S ez a megállapítás nemcsak a hivatali munkavégzés keretein belül érvényes. A munkahelyi torz szemlélet megszokottá, elfogadottá válik, s a *magánélet* szférájában tovább él. De most már a kereteit kitágítva, a külső ellenőrzés visszatartó hatásától jórészt mentesen. A munkavégzés során a kényszerűen követett normák az üzem falain kívül a belső azonosulás hiányában teljesen háttérbe szorulnak. Így válik az intézményesült gondatlanság, az emberi és dologi értékek lebecsülése a magánélet kísérőjelenségévé. S ezért kell minderről a megelőzés politikai vetületei körében szólni. Hiszen aligha tagadható, hogy egy ország közösségének *élet- és vagyonbiztonsága politikai kérdés*. A biztonság fogalma ugyanis nem korlátozható a hagyományos értelemben vett közbiztonságra.

3. Mindebből kézenfekvőek a megelőzés politikai sikerjén az *elvárások*. Ahhoz, hogy az élet minden területén a gondosság és a mögötte meghúzódó determinánsok kedvező fordulatot vegyenek: a legnagyobb politikai feladat a társadalom irányítására hivatott vezető politikai szervekre hárul.⁵

Az eredményesség igényével fellépő tevékenység a kedvezőtlen jelenségek *komplex megközelítését* tétellezi fel a tudomány megállapításainak alkalmazásával. Elhibázott az a felfogásmód, amely összetartozó jelenségeket egymástól elkülönítve kezel. Egyidejűleg és összehangoltan kell foglalkozni a hibázás lehetőségét meggátló feltételek megteremtésével és a tudatformálással. Így pl. a probléma leszűkítését jelentené, ha bárki úgy vélné: külön lehet az üzemi és a háztartási balesetek ellen eredményesen küzdeni. A kettő között a kapcsolat nagyon szoros. De épp így az intézményi szférában az alkohollal szembeni „tűrőképeség” nagyban befolyásolja a magánéletbeli toleranciát.

Külön szólni kell a tudatformálásról. A *tömegkommunikációs* eszközök befolyásoló szerepe jelenlegi körülményeink között nem kielégítő. Nem véletlenül szólítja fel a párthatározat is őket,

5 Vö. Friss, I.: A szocialista társadalom irányítása és a tudomány. Nép-szabadság, 1979. november 27.

hogy segítsék céltudatosabban a dolgozók képzettségének, műveltségének emelését, vállaljanak felelősen részt a szocialista tudat fejlesztésében, a közvélemény formálásában. Ez a felfogás ma még nem érvényesül a kívánt mértékben. Számos kutatásból érkező jelzés figyelmeztet arra, hogy a társadalom legelmaradottabb rétegei számára ma még mindig a munkahely adhatja a legtöbb eszmei támogatást (de ennek ellenkezőjét is!) a megváltozott körülmények közötti helytálláshoz, a beilleszkedéshez. Aligha tekinthető ez is másnak, mint a megelőzés politikai vetületének.

b) A hatósági döntések területe

4. A párthatározatokban megfogalmazott politikai állásfoglalások az államélet különböző szintjein és területein eltérő jellegűek, kihatásaikban és következményeikben ugyancsak különböző fontosságú hatósági döntésekben kell realizálódjanak. Ezek egyik része közvetlenül „célozza meg” az érintett problémakört, másik része pedig a közvetítők olyan rendszerét építi ki, amely alkalmas a kívánt cél elérésére. Amíg pl. a balesetek elleni védekezés biztosítása az államélet legmagasabb szintjeinek elsősorban a népgazdasági termelés ütemét, egyensúlyát, gazdaságossági szempontjait (ideértve a teljesítmény és a biztonság optimális egyensúlyi helyzetének garantálását) kijelölő, átfogó jellegű iránymutatásokban ölt testet, addig az alsóbb szinteken egyre inkább a végrehajtásra helyeződik a hangsúly. Itt a feladat az általános irányelveknek a megvalósítása az egyes szintjén. Mindehhez természetesen nagy fegyelem, a partikuláris érdekek háttérbe szorítása, a párthatározatok — előzőekben vázlatosan már ismertetett vonásainak — maradéktalan valóra válása szükséges.

Az ilyen szemléletmód realizálásához minden szinten magas műveltségű, összefüggésekben is gondolkodni képes és problémáérzékeny; a döntésekkel együttjáró felelősséget átérző emberekre van szükség.

Kutatásaink bebizonyították, hogy mind a közlekedésben, mind a munkajellegű tevékenységek körében a sérelmet előidézőn kívül álló személyek hibás döntéseinek egyike vagy másika (vagy

több együttesen) teremti meg gyakran annak lehetőségét, hogy az emberi hibák felszínre kerüljenek. A probléma leegyszerűsítése és a tények meghamisítását jelenti az az időnként még felbukkanó helytelen szemlélet, amely a hibát kizárólag vagy elsősorban a végrehajtói szinten helytelenül cselekvő emberben keresi.

A gondatlanságból eredő deviációk többsége (sőt a szándékosak közül is igen sok) a társadalmunk objektíve kedvező irányú fejlődésével együttjáró aránytalanságokat, feszültségeket, hangsúlyeltolódásokat is tükrözi. El kell ismerni, hogy a *fejlődés* alapvetően kívánatos irányának *üteme* nem mindenkor tud lépést tartani a tudattal. Tehát nem a fejlődés irányával, hanem — ellentétben a köztudatban széles körben elterjedt hiedelemmel — a túlzottan gyors tempóval van a probléma. Bizonyos esetekben a fejlődés meggyorsítását célzó döntéseknek csak a pozitív oldalát vesszük (vették) figyelembe, s vagy sor sem került a feladat kijelölését megelőző sokirányú vizsgálatra, vagy ezek a vizsgálatok nem voltak eléggé alaposak.⁶

Erre jó példa a melléküzemágak megszervezése. Az idézett párthatározat a mezőgazdasági vállalatok, szövetkezetek ösztársadalmilag hasznos tevékenységét éppúgy támogatja, mint az ún. második gazdaság fogalmkörébe tartozó termelési formákat. Ez a szervezet, az egyén alapvető feladatához viszonyított kiegészítő jellegű tevékenység népgazdasági szempontból azonban csak akkor és annyiban tekinthető előnyösnek, amikor és amennyiben megfelel a korábban már rögzített normáknak. A biztonság szempontjait részben vagy egészben figyelmen kívül hagyó melléktevékenység legfeljebb időlegesen és partikuláris érdekeket szolgálhat. Népgazdasági szinten az előnyök és hátrányok már együttesen és hosszú távon kerülnek megítélésre. Itt célszerű egyébként megemlíteni, hogy a melléküzemági és a háztartási balesetek (amelyeknek egyik része a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés, másik része az élet és testi épség elleni bűncselekmények körében kerül elbírálásra) számos szempontból hasonlóak.

5. Az elvi iránymutatást jelentő párthatározatokat kiegészítik a megfelelő szintű döntéshozók számára *kötelező* érvényű jog-

⁶ *Frisz*, I.: I. m.

szabályok. Témánk szempontjából elsősorban politikai jellegük miatt különösen jelentősek a Minisztertanács iránymutatásul szolgáló állásfoglalásai az élet általunk vizsgált területeire. Ilyenek foglalkoznak legmagasabb szinten a közlekedésbiztonsággal [2024/1972. (IX. 27.) MT sz. határozat], a munkavédelemmel [47/1979. (IX. 30.) MT sz. rendelet] csakúgy, mint a társadalmi tulajdon védelmével (3185/1976. MT sz. határozat).

E jogszabályok elsődleges fontosságot tulajdonítanak a vezetőknél. Így pl. a munkavédelem területén a miniszter az országos hatáskörű szerv vezetőjének kötelességévé teszi többek között, hogy a gazdasági terv fejlesztésével összhangban gondoskodjon a rendelkezésre álló eszközök felhasználásával a munkavédelem tervszerű fejlesztéséről, a közvagyon megóvásáról.

A megelőzés érdekeit szolgálja, ha a megnehezedett gazdasági viszonyaink között is, és a vállalati önállóság fokozódásával egyidejűleg az arra illetékesek e felfogásnak mindenkor érvényt szereznek. Ugyanakkor — éppen politikai vetületei miatt — szükségesnek látszik nagyobb intenzitással ellenőrizni végrehajtásukat.

Napjainkban olykor nem egyszerű *minden helyre a megfelelő képzettségű szakembert* állítani. Ugyanakkor a rendeletek nem hagynak kétséget az iránt, hogy ezt a követelményt teljesíteni kell. Az előírások imperatív megfogalmazásából következően egyértelműen tilos pl. olyan munkát elvállalni, illetve korábban megtervezett olyan munkát folytatni, amelyhez a megfelelő szaktudású dolgozók nem állnak rendelkezésre.

A munkavédelemről szóló minisztertanácsi határozat pl. előírja: a gazdálkodó szervezetnek biztosítania kell, hogy a dolgozó a munkakörének, beosztásának megfelelő elméleti és gyakorlati munkavédelmi szakismereteket elsajátítsa. A megfogalmazás ezáltal is egyértelmű: nem az oktatásról és annak dokumentálásáról kell gondoskodni, hanem az oktatás által kitűzött célok eléréséről.

Bizonyos esetekben és területeken a biztonságnak a jelenleginél erőteljesebb előtérbe helyezése mind politikailag, mind gazdaságilag kedvezőtlennek tűnhet. Rövid távon esetleg ellenében állhat a politikai célkitűzésekkel is. Mivel a szétosztható pénzalap adott, nyilvánvaló: a biztonság célját szolgáló pénzeszközök (itt a fogalmat széles értelemben használva a gondatlan-

ság egész területére kiterjesztjük) elvonása a termelést rövid távon lassíthatja. Hasonlóképpen a termelési és a biztonsági érdekek jelenleginél jobb egyensúlya egyes területeken — nemcsak a termelési egység, de a népgazdaság szintjén is — időlegesen feszültségeket teremthet, a megszokott egyensúlyi helyzet felborulásához vezethet. A mérlegnek azonban két serpenyője van: az egyikbe kerülnek az emberélet, testi épség, egészség, a családi élet vagy a közvagyon pénzben nem, vagy alig kifejezhető hosszú távú nyereségei vagy veszteségei, továbbá a népgazdaság pénzben nagyon is jól kimutatható hosszú távú nyereségei vagy veszteségei; a másikba az előbbi tényezők rövid távú nyereségei vagy veszteségei. Nyilvánvaló, hogy a mérleg nyelve a hosszú távú nyereség irányába kell hogy erőteljesen kibillenjen. Éppen ezért az imént említett intézkedések politikailag feltétlenül helyeselhetők, sőt társadalmi szempontból kifejezetten kívánatosak.

Mindaz természetesen nem jelenti azt, mintha a gondatlan cselekményekért a teljes felelősséget a különböző szintű vezetőkre hárítanánk. Ez annál inkább hiba volna, mivel a gondatlan bűncselekmények el nem hanyagolható része teljesen független a szervezett munkavégzéstől. Az idézett párthatározat általában is nagy fontosságot tulajdonít az *egyéni felelősség*nek. Külön kiemeli, hogy „fokozott figyelmet érdemelnek a szocialista együttélés, az emberi kapcsolatok elemi normái; egymás munkájának megbecsülése, a segítőkészség, a kölcsönös tisztelet és figyelmenesség”. Hasonlóképp nagy hangsúlyt kap a műveltség megalapozása, a szaktudás fokozása. Általános elvárás a munkaviszonnyal járó köteleességek különféle kényszerítő intézkedések nélküli teljesítése, a fegyelmezett és jó minőségű munka. Viszont — miként azt ugyancsak a párthatározat hangsúlyozza — ezt mindenkitől meg kell követelni. Tehát még ebben a viszonylatban is a vezetőkre hárul a nagyobb felelősség. Nekik kell megfelelő eszközökkel a köteleesség teljesítését, a fegyelmezett munkát megvalósíttatni, szükség esetén kikényszeríteni. Az ő feladatuk elsődlegesen különféle ösztönzőkkel a tudásvágy felkeltése annak érdekében, hogy a szaktudás minél inkább fokozódjon. Az emelt szintű szaktudásnak szerves része a veszély, az előírások megszegéséből származó követelmények valóságghú

felismerése, ami — miként erre már többször utaltunk — kihat a magánéletre is.

6. A szocialista országokban a *szakszervezetek* ezt a munkát sajátos eszközeikkel hatékonyan segíthetik. Éppen ezért célszerű a vezetői felelősségvállalás, az irányítási szinten kötelező jogkövetés ellenőrzését és befolyásolását ezekre a szervezetekre alapozni. Nem becsülhetők le ugyanakkor a munkakollektívák, s ezek szervezeti egységei: a *brigádok* sem. Különösen olyan területen, mint az intézményes keretek között folyó munka, ahol a deviancia szoros összefüggésben van e tevékenységi formával!

A SZOT és testületei rendszeresen foglalkoznak a biztonság különféle kérdéseivel csakúgy, mint a tulajdonvédelemmel. Az utóbbi években a szakszervezeti aktívák mind határozottabban élnek jogaikkal. Így rendszeresen beszámoltatják az illetékes állami és gazdasági vezetőket. Ugyanakkor több SZOT-dokumentum önkritikusan állapítja meg, hogy a szakszervezetek a szervezőmunka erősítésére, a munkafegyelem megszilárdítására irányuló tevékenységükben még kevésbé találtak meg a hatékony eszközöket és módszereket. Ennek egyik oka, hogy kezdeményezésük számos esetben ellenállásba ütközik.

A magánélet területén legnagyobb gyakorisággal hibásan kockázatos réteg gazdasági fejlődésünk jelenlegi szintjén egyúttal olyan munkát végez, amelyre munkavédelmi előírások is érvényesek. Nem is szólva a közlekedési előírások mindenkire vonatkozó, és ésszerűtlen kockázatvállalást megakadályozni hivatott szabályairól, amelyeket minden ember kénytelen — jól, rosszul — alkalmazni. Az e területen érvényes előírások szellemének sikeres interiorizálása biztos hatással van a nem szabályozott, vagy a szabályozott, de nem ellenőrzött területekre is.

7. A továbbiakban két olyan jelenségre szükséges már ehelyütt is a figyelmet ráirányítani, amelyek egyrészt mély gyökereiknél, másrészt elterjedtségük kapcsán különösen vidéken következményeiket tekintve igen széles rétegeket érintenek.

Ilyen a megváltozott lehetőségekre és életmódra, valamint ez utóbbihoz való nehézkes alkalmazkodásra visszavezethető *háztartási balesetek* igen magas száma. Nem kétséges, hogy a magánszférában végzett tevékenység — miként erről az oksági részben ugyancsak szó volt — szoros kapcsolatot mutat mind a főállású munkával, mind a társadalmi rendszerünk jelenlegi fej-

ladná annak részletezése, hogy az egyénnek (a bűnelkövetőnek) milyen alternatívái álltak egyáltalán rendelkezésre egy döntés meghozatalakor az adott és más tevékenység végzése között; a tevékenység adott módon és másképpen történő kivitelezése között; adott általános és szakmai kulturális háttérét figyelembe véve hol vonható meg a cselekedet, továbbá az abból esetleg származó következmény közötti kapcsolat átláthatóságának határa? Választása az adott tevékenység végzése, cselekedet megvalósítása vonatkozásában mennyire tekinthető önkéntesnek?

Ezúttal is eljutunk ahhoz a kérdéshez, amely a szabad akarat és a determináció határvonalát kutatja. Anélkül, hogy e kérdést részletesebben tárgyalnánk, csupán jelzésszerűen kívánunk utalni arra, hogy az állásfoglalás objektivitásához nagyban hozzájárulna a lehetőségek és szükségletek összetevőinek mélyebb kimunkálása, a kölcsönös egymásra hatás mechanizmusának behatóbb tanulmányozása.

III. Az egyénorientált megelőzés rendszere

A bűnözés, a bűnelkövetés megakadályozását vagy lényeges visszaszorítását célzó kedvező háttérkörülmények megteremtésén túlmenően továbbra is szükség van azokra az eszközökre, amelyek közvetlenül az egyén normakövetését célozzák elérni. Napjainkban általánosan elterjedt felfogás szerint ezek két fő csoportra oszthatók: a főként szankcionáló jellegű és a főként pozitív befolyásoló jellegű intézkedések körére.

a) A szankcionálás intézményrendszere

I. Minden ország jogsértések elleni fellépésének *elmélete és gyakorlata* (ideértve a szankcionálás összes fajtáját, tehát a büntetőjogon belülieket és kívülieket egyaránt) a hagyományokon túl, de azoknál sokkal erőteljesebb mértékben összefügg az állam politikai elveivel. A deviancia különböző fajtáinak megítélésében tehát többszörös áttételen keresztül visszatükröződik az adott politikai rendszer támogatását élvező államhatalmi és -igazgatási apparátus intézményesített vélekedése a rosszról, an-

nak súlyosságáról, a társadalmi szempontból deviánsnak minősített cselekmények veszélyességének hierarchiájáról, valamint arról, hogy az adott társadalmi berendezkedés milyen jogi, és esetleg azokat kiegészítő vagy helyettesítő lehetőségeket lát a kedvezőtlen tömegjelenségek visszaszorítására.

E felfogás kialakítására természetesen jelentős befolyást gyakorolnak a hagyományok: mind a jogelvek, mind az ezeken alapuló jogalkotás, mind a jogalkalmazás (-gyakorlat) vonatkozásában. Ezek a tradicionális hatások olykor a stabilitás biztosítékai. Egyes területeken azonban — különösen ott, ahol a társadalmi változások igen gyorsak — nem képesek a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni. Olyan új, tömegjelenségi szintű problémák merülnek fel, amelyeknek megoldásához a hagyományos, kikristályosodottnak látszó elvekkel eredményesen nem lehet közelíteni. Előbb az ismeretanyagok olyan mennyiségére kell szert tenni, amely már rendszerré összeállva az elméletalkotás szintjén is lehetőséget nyújt az általánosan elfogadott szemlélet újra átgondolásához.

A kriminológia — mint a bűnügyi tudományok része — nagyfokú érdeklődést tanúsít a büntetőjogi szankciók iránt. Napjainkban (és nemcsak a mi társadalmi viszonyaink között) a büntetőjog talán legérzékenyebb területe a gondatlanság.

A probléma lényegében akkor kezdte igazán foglalkoztatni a jogászokat, amikor a tudományos-technikai fejlődés olyan szintet ért el, hogy bizonyos területeken a társadalom minden tagja (ilyen a közlekedés), illetve bizonyos rétegei, foglalkozási csoportba tartozói (ilyen az üzemi munkavégzés) potenciális bűnelkövetőkké válhattak. Az elmúlt 30 év alatt számos megközelítésből — elsősorban a közlekedés körében — elméletek és nézetek sokasága ütközött meg. Ezekről kimerítő jelleggel hazánkban két monográfia és számos tanulmány látott napvilágot.⁹

2. A gondatlanság büntetőjogi megítélésének történeti áttekin-

⁹ Békés, I.: A gondatlanság a büntetőjogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1974. Viski, L.: Közlekedési büntetőjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1974. A gondatlanság egyik legérzékenyebb területével foglalkozik Pintér, J.: A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1965. — A tanulmányok többsége Viski László nevéhez fűződik.

téséből levonható következtetések segítséget nyújthatnak a jelenlegi helyzet jobb megértéséhez, a feladatok helyes meghatározásához.¹⁰

Ennek ismeretében a következő főbb törvényszerűségek figyelhetők meg, illetve következtetések adódnak:

— A társadalom, de főként a közösséget kifelé reprezentáló hatalmi (erőszak-) szervezet fejlettsége jól tükröződik vissza abban, hogy mikor, mely cselekményi kört tekintettek — a gondatlanság körén belül is — büntetendőnek. Látható a társadalmi (illetve a hatalmi) igény és a társadalmi-emberi törvényszerűségek körének terjedelme, a kettő kapcsolata is a deviáns cselekmények határainak megvonásánál. A pönalizálásban a gyakori vagy az elszaporodóban levő kedvezőtlen jelenségekre vonatkozó társadalmi-uralmi érzékenység fejeződik ki.

— A társadalmi-uralmi felfogás változása azonban nem egyenletes és nem egyirányú folyamat. Erőteljes hullámmás figyelhető meg mind az elvárható gondosság körén belül, mind a cselekmény és az eredmény közötti kapcsolatra vonatkozóan. Éppen ezért — ugyancsak gyakorlatilag mindenféle tendencia érvényesülése nélkül — koronként igen változatos képet mutat a jogilag szankcionált gondatlanság tartalma és terjedelme. Ezzel összefüggésben változó a jogsértőre (tehát a konkrét jogalkotás alapján bűnösnek nyilvánított személyre) kiszabandó büntetés neve és mértéke.

— Az elemzésre került jogforrásokból kitűnően a gondatlanság mai felfogásának gyökere a kánonjogban lelhető fel. Hiszen korábban a büntetést részint helyettesítette az okozó—sértett közötti elégtétel, részint a cselekményért csak annyiban felelt az egyén, amennyiben az eredmény előidézésében nem volt vétlen. A mai gondatlanság kifejlett formában a postglosszátoroknál (Bartolus) jelenik meg, illetve a nem tudatos gondatlanság a Sachspiegelben. Az évszázadok során láthatóan a nagyobb problémát a súlyos eredménnyel járó véletlen („casus”) megítélése jelentette. Hosszú ideig nem vezetett sikerre az akarati

10 Ezt részletesen lásd Irk, F.: Nézetek a büntetőjogi gondatlanságról. I. rész. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok. 17. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1980. 255—280. old. II. rész. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok. 19. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1982. 153—181. old.

szemlélet érvényre juttatása a véletlen és a gondatlanság fogalmkörének elhatárolásánál. Az akaratí vétkesség elméleti megalapozóinak a múlt századelői szerzők tekinthetők. Feuerbach felfogása lényegében a mai napig érvényesül. A gondatlanságot azonban továbbra is a szándékosságból vezették le, s vezetik le ma is. A jogelméleti szakemberek képtelenek a gondatlanság lényegét nem a szándékosságtól való eltérésben, hanem attól különállva, önállóan keresni.

— Megállapítható, hogy évszázadokon, sőt évezredekken keresztül állandó bizonytalanság uralkodott a gondatlanságnak a szándékosságtól való megkülönböztetési kritériumaiban.

— Az egyetlen többé-kevésbé töretlen tendencia: egyazon eredmény előidézése esetén a szándékosnál enyhébb büntetés kiszabása. Arra azonban csak az utóbbi 100 évben figyeltek fel, hogy a gondatlan bűncselekményeknek általában egészen mások az elkövetői, mint a szándékosoknak, következésképpen esetleg célszerű volna e cselekmények elkövetőihez és a cselekményhez jobban igazodó, a tettesekre nagyobb hatást kifejítő szankciókat keresni.

— Az elsősorban a szándékos elkövetésre épülő büntető jogelmélet alig mutatott érdeklődést az elsősorban megtorló büntetések háttérbe szorításával egyidejűleg a nevelő jellegű intézkedések előtérbe helyezése iránt.

— A büntetések súlyosságának megítélésében — miként a szándékosak körében — dominál az eredmény szemlélet. Az erőteljes leegyszerűsítéssel tett—büntetőjog és tettes—büntetőjog párban kifejezhető álláspontok között a kívánatos összhangot nem sikerült megteremteni. Mai napig a következmény az elsődleges, sőt nyugodtan állítható: a csaknem kizárólagos szempont. Emellett legfeljebb az egyén előélete jön számításba. (Miként a szándékos bűncselekményeknél: a kiszabandó büntetés mértéke vonatkozásában.) Ebből következően nem vagy alig vizsgált szempont, hogy az adott egyén a konkrét szituáció megteremtéséért mennyiben felelős; választhatott volna-e más szituációt; a konkrét szituációban tehetett volna-e mást? Különösen áll ez a megállapítás azokra a területekre, ahol az egyén magatartását konkrét viselkedési szabályok írják elő.

3. A vázlatosan ismertetett megállapításokhoz még néhány észrevétel megjegyzése szükségesnek látszik. Ennek során tuda-

tosan valljuk, hogy megfontolásaink az élet és a társtudományok tapasztalataira épülnek és ezért kifejezetten gyakorlatias indítatásúak. *Álláspontunk lényege a következő:*

— A jogi dogmák merevségének, a változatlanságnak, a kor követelményeihez való igazodás képtelenségének világszerte egyik ékes bizonyítéka a gondatlanság, s ennek is legérzékenyebb, az állampolgárok legszélesebb körét érintő része: a közúti közlekedési gondatlanság. Igaz ugyan, hogy a sok évezredes büntetőjog időtartamában csupán pillanat az az utóbbi 20—30 esztendő, amióta szociológusok, pedagógusok döngetik a jogépitmény ajtaját. A gyakorlati megfigyelésekre, jól szervezett, szakszerűen irányított kutatásokra épülő megállapítások, javaslatok, vitathatatlan törvényszerűségek látható hatása mind ez ideig kevés.

— Századunk eleje (Beschütz, Liszt nézetei) óta a gondatlanság elméletében számos, ma már meghaladottnak tekinthető nézet, kérdésfeltevés és megközelítési mód változatlanul tartja magát. Akkor is, ma is a bíró olyan, valójában bizonytalan „tények” vizsgálata alapján állapítja meg a bűnösséget, mint hogy „megvolt-e a képessége a cselekmény és a következmény előrelátására?”, „volt-e lehetősége a következmény súlyosságát előre felbecsülni?” stb. A gondatlan bűncselekmények körén belül a szándékos—nem szándékos, illetve a tudatos—nem tudatos kategóriák a gyakorlatban hasznosíthatatlanoknak tűnnek. Az ember személyiségének mélyében levő gondolatok, érzések, összefüggések léte és minősége véleményünk szerint — a gondatlanság körében — nem alkalmas a bűnösség megállapítására. Kéves olyan eset van, amikor pl. a szabályszegés vagy az eredményhez vezető okfolyamat döntő láncszemét képező cselekedet tudatossága, szándékossága bizonyítható.

— Eppen emiatt látszik elgondolkodtatónak, hogy a már Exner által is kifogásolt normativista felfogás (a jog nem azt rögzíti, hogy milyen az ember, hanem azt, hogy milyennek szeretné látni) a gondatlanság körében mennyiben szolgálja a büntetőjog által maga elé tűzött eszméket. Hiszen a büntetőjog a gondatlanság több területén olyan elvárást tanúsít az emberrel szemben, amelyet teljes bizonyossággal senki sem képes teljesíteni.

— Lényeges szempontra hívja fel a figyelmet Petrik Ferenc, amikor rámutat arra, hogy „önmagában a jogszabály többnyire

csak forma, ami néha évszázadokon keresztül sem változik. Változatlan lenne az a társadalmi viszony is, ami e forma keretei között zajlik? Aligha állíthatjuk ezt." Egyetérthetünk azzal is, hogy „sokszor a jogszabálynak van a legkevesebb köze a jog változásaihoz, s a jog változásai — néha gyökeres megváltozása — a gazdasági, politikai viszonyok hatására a joggyakorlaton keresztül történik”.¹¹ A szándékos bűncselekmények körén belül valóban így van, s a tudomány és a technika fél évszázados fejlődése nem teremtett olyan — alapvetően — új helyzetet, nem hozott olyan, a korábbi felfogástól merőben eltérő szempontokat, mint a gondatlanság esetében. S amíg a szándékos kategórián belül — némi túlzással — önmagában a jogszabály valóban „olyan, mint a laza erkölcsű lány: mindenki igényeit hajlandó és képes is kielégíteni”,¹² addig a gondatlanságra ez a hasonlat sem áll. Az eredmény előrelátásának lehetőségét, illetve az elvárható figyelem és körültekintés mércéjét ugyanis — noha a lehetőség a jogban adott — éppen a joggyakorlat nem alakította az élethez.

— A büntetőjog fejlődését alapvetően az élet feltételei és szükségletei határozzák meg. Az adott gazdasági-társadalmi berendezkedés a büntetőjogot saját, helyesnek vélt céljai szolgáltatába kívánja állítani. A társadalmi realitások, problémák tehát alapvetően visszatükröződnek úgy a jogalkotásban, mint a jogalkalmazásban. A joggyakorlat pedig hűen tükrözi vissza az uralkodó osztály által fontosnak és jelentősnek vélt devianciák nagyságrendbeli eltéréseit.

— Az írott jog megszületését követően nyomban megindul (előtte is megindult már, csak ekkor még nem annyira látványosan) a vita a tételes jog helytállóságát illetően. A tételes jognak a gyakorlat a próbaköve, s minden jogszabály annyit ér, amennyire az élet követelményeihez igazodni képes.

— Az élet követelményeihez való igazodás mértéke spontán módon nem mindig észlelhető. A meg nem felelés gyakran az elméleti vitacikkek polemizáló szempontokat, ellentmondásokat, hiányosságokat kiemelő részleteiben tükröződik vissza.

— Minden jogszabály megalkotását követően megindul az el-

¹¹ Petrik, F.: Jogforgácsok. Magyar Jog 1977. évi 6. szám 506—513. old.

¹² Petrik, F.: i. m.

avulás folyamata. Ez alól a korunkban legkorszerűbb jogszabályok sem kivételek. Sőt napjainkban egyre inkább érezhető: a társadalmi fejlődés üteme annyira felgyorsult, hogy ezt a tempót, a társadalmi valóságjelenségekben bekövetkezett minőségi változást a megszokottan, évszázadokon át alapelveiben, általános felfogásában alig változó büntetőjog nem képes követni.

— Tekintettel arra, hogy a bíró az írott jog érvényre juttatására kötelezett, ezért saját meggyőződését csak a jog határain belül, s ily módon esetleg nagyon csekély mértékben érvényesítheti. Kirívó esetekben az ítéletet is csak igen szűk korlátok között teheti életszerűvé, ezért az elavulás jelei gyakran ebben tükröződnek vissza.

— Vannak természetesen más okok is, amelyek a tudomány eredményeinek érvényre juttatását megakadályozzák vagy késleltetik. Ilyenek pl. egyes tételek kísérleti alátámasztásának hiánya vagy részlegessége, a közvélemény nyomása, a közfelfogás konzervatív volta, a generális és a speciális prevenció eszméjének, a különös és az általános szintű ismeretek ütközése.

— A jogban — így a magyar büntetőjogban is — mindig volt egy progresszív, az újabb ismereteket a gyakorlatba átültetni kívánó, és egy hátrahúzó, a jogot konzerválni kívánó irányzat. A két szemben álló „fél” harcának eredményességéről sokat árul el a büntető törvénykönyvek megvalósulásának körülményei, módjai, s az egyes kódexek „élettartama”.

— A törvényalkotásnál természetesen gyakran nagyon is gyakorlati kényszerű követelmények játszanak szerepet. Olykor az élet sürgető parancsát követi egy-egy negatív társadalmi jelenségforma pönalizálásával, vagy éppen dekriminalizálásával.

— Szükségesnek látszik leszögezni, hogy súlyos felelőtlenségnek tekinthető a múlt eredeti hagyatékait figyelmen kívül hagyva, azt statikusan — mint „történelmet” — szemlélni, mint más alap, más felépítményi elemét eleve idegenként kezelve, vele a kapcsolatot megtagadni. Ma már úgy tűnik, hogy ez a felfogás elavult, s jelenünk tudósai mind többet kívánnak meríteni a múlt eredményeiből. Ez annál inkább fontos, mert miként minden nemzet, minden társadalom egy, a múlt és a jövő között levő történelmi fázis egy adott állomásán van, ugyanígy a jelenkor joga — amint azt talán sikerült is bizonyítani — szoros kapcsolatot tart fenn a múlttal s épp így előzménye a jövő jogának.

— A gondatlanságot behatóan elemző büntetőjogászok körében nem ismeretlen, hogy sok vonatkozásban igen lényeges problémák máig megoldatlanok. Elegendő itt néhány szempontra utalni. Így pl. arra, hogy az élet számos területén a társadalmilag hasznos, eredményre vezető tevékenység szerves velejárója a nem hasznos (káros) eredmény bekövetkezésének lehetősége. A különféle munkavégzés során — legyen az az emberek manapság legszélesebb körét érintő közlekedés vagy az ipari munka, az orvosi hivatás gyakorlása, avagy a vadászat — gyakran fennáll a káros eredmény bekövetkezésének veszélye — legalábbis absztrakt módon. Ezeket szokás kockázatos tevékenységeknek nevezni.

— Ha a káros eredmény bekövetkezik, a büntetőjog mindig egy meglehetősen kényes döntésre kényszerül. Azt kell mérlegelnie, hogy az eredmény bekövetkezése az elvárható figyelem és körültekintés mellett előrelátható volt-e? Másként megközelítve a kérdést: jogszerű vagy jogellenes volt-e a kockázatvállalás, illetve az eredményhez vezető tevékenység végzése lehetséges lett volna-e kockázatvállalás nélkül is?

— A fő problémát a büntetőjog számára az jelenti, hogy — ellentétben a szándékos bűncselekményekkel, amelyek a büntetőjog többségét alkotják — a gondatlan cselekményeknél nem olyan közvetlen és egyenes irányú a cselekmény és az azt kiváltó eredmény közötti oksági kapcsolat. Sőt a kapcsolat lényegileg eltérő. Hiszen a szándékos cselekmények esetében a célzat is jogilag negatív megítélésre kerül, mivel a jogilag tiltott eredmény elérésére irányul (s így maga a cselekvés az eredménytől elvonatkoztatva is jogellenesnek minősíthető). A gondatlan cselekményeknél viszont a cselekvések — céljukat tekintve — legtöbbször vagy nem károsak, vagy kifejezetten hasznosak mindaddig, amíg a jog által tiltott eredmény (egyes esetekben ezek közvetlen veszélye) be nem következik.

— A gondatlanság jelenlegi megítélésében — csakúgy, mint korábban mindenkor — teljes mértékben figyelmen kívül marad a véletlen szerepének értékelése. Pedig ez két helyütt is döntő fontosságú. Először: a jogkövetkezmény létrejöttében, illetve annak elmaradásában. Másodszer: a létrejött következmény (eredmény) súlyosságában. A szituatív gondatlan cselekmények mindegyikére érvényes ez a megállapítás. A jogsértő nem vagy

alig gyakorolhat hatást a megindult folyamat kimenetelére. A jelenség rendszerszemléletű megközelítésével foglalkozó kutatók bebizonyították, hogy a közvetlen veszélyhelyzet és az eredmény közötti határvonal teljesen elmosódott, s az esetek többségében vagy a potenciálisan sértetti szerepet játszó személy magatartása, vagy a spontán érvényesülő fizikai és biológiai törvényszerűségek hatásmechanizmusa befolyásolja a jelenlegi jogalkotás által megkívánt eredmény bekövetkezését vagy elmaradását. Az eredmény súlyosságában ugyanakkor számos más, az esemény megindítását kiváltó személytől független tényező is szerepet játszik. Ez különösen áll a halálos eredmény bekövetkezésére vagy annak elmaradására.

— Első megközelítésben jogosnak látszik az az ellenvetés, hogy ugyanilyen hatásmechanizmusok a szándékos bűncselekményeknél is szóhoz jutnak. Ez objektíve igaz. De az elkövető szempontjából a megítélésnek alapvetően másnak kellene lennie. Egyáltalán nem mindegy, hogy egy bűnösen motivált, esetleg kifejezetten célzatos, direkt vagy indirekt szándékos cselekményhez fűződő eredménynél játszik-e szerepet — bármilyen formában — a véletlen, vagy egy alapvetően célzat nélküli, sőt esetleg kifejezetten hasznos cél elérésére irányuló cselekményben. Igaz ugyan, hogy a kettő közötti társadalmi megítélés eltérősege kifejeződik az eredmény megvalósulása esetén kiszabható büntetések nemében és mértékében. Ez azonban legfeljebb azokat a ma még inkább csak elvétve hallható észrevételeket támasztja alá, amely szerint jelenleg a szándékos bűncselekmények körében is túlzott mértékben veszik figyelembe a cselekmény súlyát és nem eléggé az elkövető személyiségét.¹³ S alátámasztja azt a gondatlan cselekményekkel foglalkozó szakemberek körében mind gyakrabban felszínre kerülő véleményt, amely szerint e helyütt is a jelenleginél sokkal inkább kellene közelíteni a veszélyhelyzet bűnös megteremtését és a káros következményt előidézők között a megítélésben jelenleg tapasztalható távolságot. Számos szakember van azon a véleményen, hogy a szituatív cselekmények körében a másodperceknek, méterek-

13 Vö. Vigh, J.: Kauzalitás, determináció és prognózis a kriminológiában Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 221. old.

nek vagy azok töredékeinek egy tett megítélésakor nem szabad a jelenlegi fontosságot tulajdonítani.

— A gondatlansággal összefüggő jelenlegi jogelmélet következetlensége egyébként a törvényalkotásban is nyomon követhető. Ismert az a koncepció, amely szerint az elszaporodott vagy elszaporodó cselekmények ellen fokozott fellépés indokolt. Ezzel szemben a jog annál toleránsabb, minél problematikusabb egy cselekmény bizonyítása. Vagy máskülönben mivel volna indokolható, hogy amíg a közlekedési gondatlanság körében a veszélyeztetést egyáltalán nem, sőt még a könnyű sérüléssel eredményt sem tekint büntetendőnek, addig a foglalkozás körébe tartozóknál már a veszélyeztetést is? (Legalábbis elvileg. Kutatási tapasztalataink szerint a gyakorlatban ez a kör teljesen figyelmen kívül hagyható.) Azzal biztosan nem, hogy a könnyű sérülés — netán a veszélyeztetés — büntetéssel fenyegetése az állampolgároknak olyan széles körét tenné potenciális bűnelkövetővé, hogy a többség már nem lenne képes magát a kisebbségtől elhatárolni. A gondatlansággal foglalkozó jogelmélet és joggyakorlat következetlenségét, meghasonlottságát, tanácstalanságát bizonyítja ez csakúgy, mint az a tény, hogy a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés tényállásának minősített esetét jelentő súlyos egészségromlás előidézői is gyakorlatilag hiányoznak a tettesi körből.

4. Ismereteink, világképünk bővülésével a társadalom és a jog közötti összefüggések egyre lényegibb láncszemeit tárjuk fel. Ezek egyike annak a kérdésnek a tisztázása, hogy az adott kor adott joga kiknek az érdekeit szolgálta, milyen érdekeket védett, kik ellen irányult, s ezek milyen viselkedésformái ellen nyújtott védelmet. (E körbe tartozik többek között annak elemzése; hogyan egyeztethető össze a jogilag védett és az átlagember — vagy a többség — által tekintetbe vett norma.)

A gondatlanság büntetőjogi megítélésével összefüggésben az elmondottak alapján lényegében felvázolódtak a *jövő feladatai* is. Feltétlenül tovább kell fejleszteni — a szociológiai ismeretek, összefüggések bővülésével párhuzamosan — az egyéniesítés eszméjét. A gondatlanság — mint rendszer — összetevői kölcsönös egymásra hatásának jobb megismerése pedig segítséget nyújthat ahhoz, hogy a rendszer egyes elemei által, a rendszer egészére gyakorolt tényleges hatásokkal jobban tisztába kerüljünk.

Ez pedig utat nyit a korszerűbb jogalkotáshoz és jogalkalmazáshoz.

Nem árt azonban ez alkalommal is felhívni a figyelmet arra, hogy a most felvázolt elméleti-gyakorlati egység csak mindkét irányzat mélyreható kutatásával biztosítható. Nem képzelhető el életszerűsíthető dogmatika jó alap kutatási háttérbázis nélkül, és fordítva: jó alap kutatások sem folytathatók az elméleti problémák ismerete és a gyakorlatból nyert eredmények elméleti igényű feldolgozása nélkül.

A kiút abban látszik megvalósíthatónak, hogy — amint azt a korábban már idézett Exner is javasolta — az átlagembert tekintjük a „független változónak”. A büntetőjogot pedig csak ott és olyan körben hagyjuk érvényesülni, ahol valóban az átlagtól eltérőkkel találja magát szemben. A társadalmi-gazdasági fejlődés részét képező tudati fejlődés pedig megnyitja az utat afelé, hogy a társadalom széles körét a büntetőjogon kívüli eszközökkel lehessen rábírní a kívánatos magatartás tanúsítására. A gondatlanság pönalizálása tehát attól tehető függővé, hogy az átlagember azonos vagy hasonló szituációban hogyan viselkedne. Legalábbis nagy valószínűséggel előidézné-e a társadalmilag káros eredményt vagy sem. Ha ezt igen — nem válasszal sikerült eldönteni, akkor kerülhetne sor a mérce finomítására: az átlagember számára a normakövetés mennyire egyszerű vagy mennyire bonyolult. Minél egyszerűbb egy norma követése, annál súlyosabb megítélés alá esik a deviancia.

A gondatlan bűncselekményeknek emberi oldalát tekintve végső fokon eljutunk bizonyos törvényszerűségek, ezek lehetséges hatásainak fel nem ismeréséig, amit az egyszerűség kedvéért tudatlanságnak nevezek. Ez fennállhat absztrakt módon, de legjellemzőbb a konkrét esetre, szituációra vonatkozó tudásdeficit. A büntetés — akár generál-, akár speciálpreventív oldalát tekintve — végső fokon ennek felszámolását tűzi ki célul. Azt a feladatot vállalja magára, hogy sajátos eszközeivel beláttassa az elkövetővel, hogy bizonyos magatartás tanúsításának következménye súlyos eredményben valósulhat meg, tehát az ilyen viselkedést kerülni kell.

Az ily módon felépített gondatlansági elmélet alapja a *beállítódás*. Miután tisztázódott az, hogy az egyén az átlagtól negatív irányban valóban eltért, bűnössége elméletileg arra alapozható,

hogy ez az eltérés az egyénnek a társadalom többségétől különböző, konkrét szituációbeli célválasztására vezethető vissza. A célkövetés hibája (a több cél közül az objektíve helyes és követendő fel nem ismerése, illetve a helytelen cél választása elutasítás helyett) abból ered, hogy az egyén értékrendjében a választott cél a többség hasonló szituációbeli célválasztásához képest deviáns. Ennek — legalábbis statisztikai szinten — az előzménye az, hogy azonos vagy hasonló szituációban a környezeti ingerek hatására az egyén máskor is így (tehát az átlagtól eltérően) szokott reagálni.¹⁴

5. A büntető eljárás keretében feltétlenül kívánatos volna a *ténylegesen felelősök teljes körének feltárása*. Ezzel összefüggésben — főként a munkavégzéshez kapcsolódó bűncselekmények esetében — talán valamelyest szűkíteni lehetne a közvetlenül és bővíteni a közvetetten felelősök körét. Ezt mind a generál-, mind a speciálprevenció általános elveinek minél következetesebb megvalósulása megkívánná. A végső hibát elkövető egyén is jobban elismeri tetteinek súlyát, ha érzi, hogy tevékenységének negatív eredménye esetén is a közösség tagja, s akik irányítják, munkájával kapcsolatban vannak, azok éppúgy felelhetnek hibáikért, mint a csak végrehajtással megbízott személy. A közvetetten felelősséggel tartozók körének bővítésével eredményesen volna fokozható a pozitív értelemben vett kollektív kötelesség- és felelősségtudat.

Kutatási tapasztalat az is, hogy még mindig csak elvétve vizsgálják: mi történt volna akkor, ha a sértett az aktuális szituációban elvárható magatartást tanúsít, a foglalkozással összefüggő cselekmények körében betartja a reá vonatkozó szabályokat? Ez is a büntetőjogi felfogás bizonyos mérvű következtelenségét mutatja: elvileg érvényes az eredményszemlélet. De épp, amikor a jelenség rendszerét kellene megérteni, az eredmény figyelmen kívül marad. A közlekedési balesetokozás körében mindinkább megvalósuló gyakorlat ebben a vonatkozásban pozitív példaként

14 Vö. *Ugrehelidze, M. G.*: Problema nyeosztorozsnoj vinü v ugolovnom prave. Izd. „Mecniereva”, Tbiliszi, 1978., továbbá *Ugrehelidze, M. G.*: Pszihicseszkoe otnosenyje k protyvopravnosztij pri nyeosztorozsnoj vine. In: Pravovije iszszledovanyija. Szbornyik naucsnih sztatyej poszvjjasennij 70-letyiju Tinatin Vasziljevni Cereteli. „Mecniereva”, Tbiliszi, 1977, 98—107. old.

szankcióval kell reagálni, amely az elkövető egyéniségére és az elkövetett cselekményre figyelemmel a legtöbb kilátást nyújtja arra, hogy az egyént képessé teszi a bűncselekmény elkövetésétől való tartózkodásra.¹⁶ Amennyiben ezek az intézkedések a személyhez és a cselekményhez jól alkalmazkodóak, képesek lehetnek a meglévő tudáshiány felszámolására. Hozzá kell tenni, hogy ezeket túlnyomórészt — legalábbis a gondatlanság legérzékenyebb területein — a társtudományok művelői már kidolgozták. Sőt rendelkezésre állnak a megvalósítás lehetséges megalapozó modelljei is. Ezek mindegyike szorosan kapcsolódik a pozitív befolyásolás egyre szélesebb körben elfogadottá váló pedagógiai elveihez.

b) A pozitív befolyásolás intézményrendszere

6. E témakör bevezetőjében elsőként emlékeztetni kell arra, hogy a gondatlan bűncselekmények igen jelentős részét elkövető, alacsonyan kulturált és rétegzett emberek *tudata* ma még a létől generációnyi lemaradásban van. Következésképpen a bonyolultabb összefüggéseket gyakran egész egyszerűen nem képesek átlátni. Erre vezethető vissza részint a tettbe be nem kalkulált következmény, részint a következmény elhárításakor indokolt aktivitás elmaradása.

Az egyik legfontosabb feladat e réteg újratermelődésének minél gyorsabb ütemű szűkítése. A gazdasági fejlődés, a tudományos-technikai forradalom ütemét ezen elmaradott rétegek felszámolásának üteme feltétlenül meg kellene előzze. Ehhez nyújthat segítséget a már tárgyalt szankcionáló intézményrendszer. De annál sokkal nagyobb szerep jut a pozitívan befolyásoló intézményrendszernek.

Kutatásaink eredményei tehát lényegében abban összegezhetők, hogy a gondatlan bűncselekmények okai — minden szinten — alapvetően az emberi lét és tudat közötti jelentős fáziseltolódásban gyökereznek. Ahhoz, hogy a munka területén a vezetők meglássák az összefüggéseket intézkedéseik és a bűncselekmé-

¹⁶ Nagy, F.: *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*. Kézirat. Szeged, 1981.

nyek bekövetkezése között; ahhoz, hogy a munkavégző belássa a reá vonatkozó és részint jogilag pontosan megfogalmazott, részint elsősorban az erkölcsi normákból fakadó parancsok önkéntes követésének fontosságát: egybehangolt intézkedések sorozatára van szükség. Ezek fontossága annál nagyobb, mert e területről indulhatnak ki azok a kezdeményezések, amelyek képesek volnának háttérbe szorítani az előírások kényszerű alkalmazásának (vagy éppen nem alkalmazásának) igen lényeges motívumait. Az egyént segítenék olyanná formálni, hogy természetessé váljék számára a helyes magatartás, s a jogszabályokat is az önként követett norma szintjén alkalmazza.

7. A személyorientált megelőzésben kiemelkedő szerep jut az *oktató-nevelő tevékenységnek*. Témakörünk szempontjából legáltalánosabban megfogalmazható célja, hogy a társadalom minden tagjában szilárdan rögzüljenek azok az értékek és normák, amelyeknek szem előtt tartása (tisztelete és követése) mellett nagy valószínűséggel elkerülheti a gondatlan bűncselekményben való részvételt.

Ezen túlmenően tisztában kell lennie azokkal az alapvető jelenségekkel, amelyek részben az egyéntől függetlenül, részben az egyénből kiindulva hatnak. Azzal is, hogy ezek milyen kapcsolata esetén valószínűsíthető különösen a társadalom által elítélt cselekmény, illetve eredmény megvalósulása.

Az oksági részben már részletesen feltárára kerültek azok a hiányosságok, amelyeknek megszüntetésére feltétlenül szükség van. A legfontosabb az *általános műveltségi szint emelése*. Csak ezzel együtt és ennek függvényében képzelhető el a szakmai műveltség fokozása. El kell érni, hogy a legfőbb értékek az őket megillető helyet foglalják el az ember tudatában. Ugyanez vonatkozik a normákra. Ezáltal biztosítható a megfelelő döntést garantáló helyes beállítódás kialakulása.

A bűncselekményekhez vezető jelenségekben ható szükség-szerű és véletlenszerű tényezők folyamatszerű megértése útján kialakítható a helyes *veszélytudat*, valamint a személyi és dologi értékeket potenciálisan fenyegető cselekményektől való tartózkodás.

Korábban már ugyancsak rögzítettük, hogy a munka körében megvalósuló bűncselekmények megelőzését alig segíti elő a szakmásható képzés, mert ez — már csak időtartama miatt is — nem

határozó lesz. A kutatási tapasztalatok jelenleg főként kedvezőtlen tényeket közölnek. Így megállapítást nyert, hogy az alkoholistáknak csaknem 60%-a a munkatársak körében vált azzá.¹⁸

Hangsúlyozom, hogy e pozitív irányultságú befolyásoló hatásmechanizmuson túlmenően az adminisztratív intézkedésekre is szükség van. Olyanokra, mint az ital kitiltása a munkahelyekről, bizonyos napszakokban az ital árusításának generális megtiltása (a boltokban is!), az alkoholkimérő helyekre vonatkozó, jelenleg is érvényben levő előírások következetes betartatása. Ezek a kérdések azonban nem elsősorban e témakörbe tartoznak, ezért részletezésüket mellőzhetőknek tartjuk.

11. Az egyénorientált megelőzés rendszerében természetesen lehetőséget kell biztosítani a jogi előírásoknak is a pozitív beállítódás eléréséhez. A büntetőjogi szabályozást e helyütt már nem érintjük. Sokkal inkább azokat, amelyek kifejezetten abban segítenek, hogy a munkavégző döntéseit megkönnyítsék, megmutassák a helyes viselkedés csatornáit. Természetesen el kell érni, hogy ezek az előírások végrehajtásra is kerüljenek. Különösen a műszaki előrehaladás negatív kísérőjelenségeit képező balesetek körében a jogalkotásnak el kell határolnia magát azoktól a kísérletektől, amelyek a konkrét magatartást meghatározó szabályokat a felelősség mindenáron való megállapítására, még rosszabb esetben a felelősség alóli kibúvára szeretnék kisajátítani. Ma még nem tekinthető elszigetelt jelenségnek, hogy a rendelkezéseket elsősorban vagy kizárólag a sérelmet közvetlenül előidéző felelősségének bizonyítására alkalmazzák.

A technika körében mindent meg kell tenni az olyan szabványok megalkotására, amelyek kizárják vagy minimális körre korlátozzák az emberi hibázást, illetve annak következményeit. A baleset-megelőzés egyik leghatékonyabb módja az ergonómiai felfogásnak megfelelő eszköz- és környezetkialakítás. Hazánkban — az iparilag fejlett országokhoz képest — számos területen több éves lemaradást kell behozni. E tevékenységgel azonos fontosságú a meglévő szabványok állandó fejlesztése, a már érvényben levő előírások betartása.

12. Az egyénorientált megelőzés körében külön ki kell emelni

18 Sárdi, M.: Alkohol, baleset. Munka, 1978/4. 17. old. A cikk Boór Károly és Nagy György tanulmányára épült.

a kulturális területen tett erőfeszítéseket, amelyek mind a rövid, mind a hosszú távú megelőzésben nagy szerepet játszanak.

Témánk szempontjából kiemelkedik a *tömegkommunikációs* szervek ilyen irányú erőfeszítése. Szerepük a helyes szemlélet kialakításában, a hibák feltárásában és nyilvánosságra hozatalában, a jó tapasztalatok terjesztésében közvetve politikai munka is. Ugyanakkor mint az ismeretfejlesztés legfőbb — és legszélesebb rétegeket érintő — eszközei, a tudatformálásban különleges fontosságú missziót töltenek be.

A célirányos megelőzéshez egyúttal szükség van e tevékenység magasabb szintre emelésére. A témakörben feltárt főbb törvényszerűségek elismertetésén át kell eljussanak az egyeditől az általánosig, s minden megnyilvánulásuk mögött meg kell húzódjon az *oktató szándék*. Mellőzniük kell minden olyan hatást, amely ezt a munkát keresztezheti. Ez a tevékenység csak akkor érheti el célját, ha nem a „nagy ügyek” látványos tálalására, az egyéb cselekményeknek a figyelmen kívül hagyására vagy a „fekete krónikában” való néhány soros szűkszavú összefoglalására szorítkozik. Ez ugyanis azt a látszatot keltheti, hogy a veszély (miként a „nagy ügyek”) ritka jelenség, következésképp az információ befogadókban azt az érzetet keltik, hogy ilyesmi inkább érdekességszámba megy, s azok ellen nem érdemes állandóan felkészülve védekezni. Ahelyett, hogy az átlagember veszély iránti érzékenységét fokozná, inkább elaltatja azt. Helyesen az okok részletes elemzésére, a komplexitásra kell törekedniük. Mutassanak rá arra, hogy a „kis ügyekben” is általában benne van a „nagy ügyek” minden jellemzője. Hívják fel a figyelmet a megelőzési lehetőségek főbb szempontjaira.

A kívánatosabb helyzet elérésének két alapfeltétele van:

— Álljon rendelkezésre az az elhivatott újságírógárda, amely a kérdést jelentőségéhez méltóan kezeli, s alkalmazott módszereivel képes is a kívánt cél elérésére.

— A hatóságok (ideértve a kutatóhelyeket, a főhatóságokat, a biztosítót, az igazságügyi apparátust, a baleset-megelőzéssel foglalkozó intézményeket, sőt a cselekménnyel érintett vállalatok, szövetkezetek vezetőit is) bocsássák rendelkezésre azokat a tényeket, szempontokat, ügyeket, amelyekből a hozzáértő újságíró képes közlésre alkalmas, tanulságos anyagot készíteni.

A cél (a megelőzést hatékonyan szolgáló tájékoztatás) csak

IV. Az átfogó baleset-megelőző rendszer alapjai

A megelőzésről mondottakat összefoglalva megállapítható, hogy a gondatlan bűncselekmények, de különösen az ezek többségét kitevő baleset jellegű jelenségek ellen a fellépés csak akkor lehet eredményes, ha a különböző területeken érvényesülő megelőzési fázisok egymással összehangolva, komplex módon tudnak érvényre jutni. Ehhez viszont szükség volna olyan *intézményrendszerre*, amelynek feladatát képezhetné a gondatlanság imént említett megkülönböztetett területén az elért eredmények egybevetése, értékelése, s a megelőzés egymással összehangolt rendszerének kidolgozása. Erre ma még a társadalmi igény nem fogalmazódott meg, bár a gondatlanság legérzékenyebb területén a kutató-alapozó munka megindult. Sőt: a jelenleg a lakosság teljes körét érintő baleset-megelőzési rendszer kialakítása már előrehaladott stádiumban van, ezért ezzel kissé bővebben kívánok foglalkozni.¹⁹

1. Alapfeltétel az olyan egységes adatrendszer működtetése, amelynek segítségével egyrészt információk nyerhetők, másrészt az állandó visszacsatolás segítségével a baleset-megelőző intézmények közötti közvetett kapcsolat is biztosítható. A tervszerű, rendszereszméletlen alapuló baleset-megelőző munka lényege a jó szervezés, a különböző területeken folyó munka összehangolása. Megvalósulásának van néhány *alapfeltétele*:

— Azonos felfogáson alapuló baleset-megelőző fogalmak, elvek kidolgozása a különféle balesetfajtákra. Ez lényegében a balesetek kialakulását feltáró rendszerhipotézisek és modellek kidolgozását jelenti.

— Az azonos elveknek (hipotéziseknek) megfelelő információfelvétel és kidolgozás.

— A balesetek bekövetkezési törvényszerűségeinek és a megelőzés módjának közzététele.

— Az eredményes baleset-megelőzés koncepcióit feltáró és azokat megvalósító munka tervszerűségét biztosító tervezési módszerek kidolgozása.

— A megvalósítás elősegítése, összehangolása.

19 Vö. Jankó, A.—Irk, F.: Javaslat átfogó baleset-megelőzési rendszerek kialakítására. Kézirat. Budapest, 1981.

— A beavatkozás alapján elért eredmények vagy az esetleges kudarcok folyamatos, gyors visszacsatolásának megszervezése a munka továbbfejlesztése, javítása érdekében.

Tekintettel arra, hogy napjainkban a balesetek következtében az anyagiakban mérhető veszteség évente legalább 40 milliárd forint, a feladat megvalósítása ösztársadalmi szempontból politikai ügy és felső szintű állami döntések sorát igényli. A rendelkezésre álló anyagi eszközök leghatékonyabb felhasználása csak akkor képzelhető el, ha a jelenleg egymástól jórészt még elszigetelten vagy csak részlegesen összekapcsolt tevékenységek (Országos Közlekedésbiztonsági Tanács, SZOT, Állami Biztosító, minisztériumok) egységes elvek, azonos szemlélet alapján, egymás munkájának átfedése nélkül tevékenykednek, de ugyanakkor egyetlen érzékeny területet sem hagynak lefedetlenül.

Az egységes baleset-megelőzés lényege, hogy a rendszerbe bevont területek mindegyikén — azonos alapelvek szerint — minél teljes körűbb feltárássra kerüljenek a balesetek okai, s ezek belső összefüggései. Az e téren kifejtett jelenlegi munka színvonala a közlekedésbiztonság körében haladt leginkább előre. Az üzemi munkavégzés területén az eredmények még korántsem kielégítőek, noha épp itt lehet leginkább „tetten érni” számos körülményt. Ilyen pl. az adott termelési egységben uralkodó morális, fegyelmi helyzet és a baleset kapcsolata. A háztartási balesetek körében az okfeltárási tevékenység lényegében még meg sem indult.

2. A rendszerszemléleten alapuló baleset-megelőző munkában az *Állami Biztosító* a jelenleginél sokkal nagyobb részt kellene vállaljon. Hiszen elvileg közvetlen anyagi érdeke fűződik a balesetek számának és a kimenetel súlyosságának minél erőteljesebb csökkentéséhez. E szervezet — a megfelelő adatfelvételi információs rendszerén keresztül — egybe kellene kapcsolódjon az egyéb területeken megvalósuló baleset-megelőző tevékenységgel.

Ez a szervezet ma még számtalan egyénorientált — a pozitív befolyásolás és a szankcionálás egyesítését jelentő — lehetőséget hagy kihasználatlanul. A változás annál inkább elvárható, mert a szervezetnek gazdaságos működéséhez egyre növekvő mértékben kell ilyen forrásokhoz folyamodnia.

További fontos feladatkör a baleset-megelőzés cél- és eszköz-

orientált propagandájának megszervezése. Ehhez természetesen bizonyos oktatási háttérbázis megteremtése szükséges. Érdemes megemlíteni, hogy azokban az országokban, ahol a biztosítótársaságok egymással versenyeznek, s fennmaradásuk egyetlen lehetséges módja a nyereséges gazdálkodás: a hasznukat a díjak emelése nélkül biztosítják. Ezt az oktatásnak a kármegelőzésben való hasznosításával érik el.

Egyet kell értenünk azzal az értékeléssel, amely szerint a hazában való érdektelenség látszik a magyar biztosítási munkában. Különböző módokon és indokkal emelik ugyan a biztosítási díjakat, ez azonban semmilyen kapcsolatban nincs az egyes emberek viselkedésével a baleset- és károkozásban.²⁰

Ma lényegében az ÁB nem tesz mást, mint a kockázatot vagy annak egy részét átvállalja. Propagandájában is főként ezt hirdeti. Ez pedig a társadalom beállítódására kifejezetten veszélyes. A kockázat (látszólagos, mert csupán minimális összegű) átvállalásának sugalmazása ugyanis ösztönzi az életet, a testi épiséget veszélyeztető egyéni kockázatvállalást.

Összegezés: A gondatlan bűnözés oksági és megelőzési kérdéseit tárgyaló összefüggések értékelésének eredményeképp a következő, általános jellegű következtetések levonására nyílik lehetőség.

1. A kutatássorozat elméleti és gyakorlati megállapításaiból kiindulva célszerű felülvizsgálni a gondatlanság büntetőjogi megítélésének *elvi alapjait*. Ezen belül kívánatos lenne — a gondatlanságnak a szándékossághoz képest jól kitapintható, korábban részletezett számos szempontjára tekintettel — e bűncselekmények körét szűkíteni. Ezzel együtt — a társadalomra veszélyesség helyes megítélése vonatkozásában — az eredményről a hangsúlyt a tettesre kellene helyezni. Elsősorban az adott ember általános és a gondatlanság érintett területére vonatkoztatott viselkedésével összhangban kellene vizsgálni a konkrét cselekményt. Mindenképpen *elkerülendő* kellene legyen, hogy az alapvetően gondos magatartást tanúsító egyetlen hibázása, amely szemszögéből nézve többszörös véletlenek együttes előfordulása eredményeként fellépő káros eredményhez vezetett,

²⁰ Vajda, Zs.: Megelőzés másképpen. Figyelő, 1981. december 30. 9. old.

alkalmas legyen egész korábbi beállítódásának megkérdőjelezésére.

A büntetéssel fenyegetettségnek, a büntetésnek mind generál-, mind speciálpreventív szempontból a tartósan gondos magatartás tanúsításának szükségességét kellene preferálnia. Ebbe a felfogásba viszont nem illik bele az a felfogás, amely az eredmény elsődlegességét és a korábbi általános és megvalósított cselekménnyel összefüggő magatartás másodlagosságát vallja.

2. A gondatlan bűnözés, az egyedi gondatlan cselekmények elleni küzdelemnek a büntetőjog csak az egyik, és nem is a legfontosabb eszköze. Miként a bűnözés szándékos tartománya, úgy e terület is szoros összefüggésben van gazdasági-társadalmi viszonyaink állapotával, társadalmunk múltjából hozott és jelenében ható problémáival. A társadalmi jelenségek e területét is figyelembe vevő, s ekképpen helyesnek értékelt gazdaság- és társadalompolitika (ez utóbbin belül a kultúrpolitika, a szociálpolitika és jogpolitika) elsődlegesen preventív, másodlagosan korrektív ténykedése képes főként arra, hogy a deviancia jogszabályokkal pontosan körbehatárolt területein a megelőzést is szolgálja. A gazdasági-társadalmi változások, folyamatok mindaddig nem tekinthetők optimálisoknak, amíg a fő cél megvalósítása során a társadalmi valóság viszonylag széles, a közvélemény érzékenységi területével egybeeső körben nagy számban idéz elő negatív jelenségeket. Ugyanígy akkor sem, ha nem képes korábbi eltömegesedett kedvezőtlen jelenségeket felszámolni.

3. Továbbra sem mondhatunk le a *célirányos megelőzésről*, amelynek a gondatlanság körén belül elsődlegesen a baleset-specifikus jelenségekre kell orientálódnia. Jelenleg kettős: elsődlegesen preventív és másodlagosan korrektív funkciót egyaránt el kell látnia. Az előzőekben helyesnek deklarált gazdaság- és társadalompolitika célkitűzéseinek fokozatos realizálódásával együtt azonban egyre inkább a korrektív jellegű feladatokat kell elérnie.

Véleményünk szerint a tudomány által feltárt ismeretek, összefüggések kamatoztatása a megelőzés egységes rendszerében szolgálhatja optimálisan — a gondatlanság körén belül is — a társadalomra veszélyes cselekmények számának eredményes csökkentését.